

Klassieke opleiding

DOOR

DR. H. BAVINCK.

I.

Classicus beteekent op zichzelf niet meer dan tot eene klasse behorende, maar was in het oude Rome de naam van den burger, die tot de vermogendste en hoogst aangeslagene klasse behoorde. Koning Servius Tullius verdeelde n.l. volgens de overlevering de geheele Romeinsche bevolking naar het bezit in vijf klassen; zij, die in de eerste klasse waren opgenomen en het meeste in de belasting betaalden, waren de classici bij uitnemendheid. Van hen en van de bezitters in het algemeen waren de proletarii onderscheiden, die den staat niet konden dienen met hun geld, maar alleen met hun kroost, en naar de verdeeling van Servius Tullius de zesde of armste klasse uitmaakten.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat dit woord classicus al zeer spoedig in overdrachtelijken zin werd gebezigd voor zulke personen, die in een of ander opzicht boven anderen uitmuntten. Zoo werd het bijv. gebruikt van een getuige, die volkomen betrouwbaar is, van een schrijver, die den eersten rang inneemt, van een leerling, die door zijne gaven anderen overtreft enz. Zoolang het Latijn gesproken werd, bleef het bestaan; maar in de Middeleeuwen verdween het uit het gebruik, om eerst weer te herleven in den tijd der Renaissance. Dan krijgt het de algemeene beteekenis van voortreffelijk, voorbeeldig, en wordt het de omschrijving van datgene, wat gezag bezit en als

model moet dienen. En wijl het Humanisme zoodanig gezag voornamelijk of zelfs uitsluitend aan de Grieksche en Latijnsche schrijvers toekende, werd de naam beperkt tot de auteurs der „klassieke” oudheid.

De studie en de navolging van de schrijvers in de bloeiperiode der Grieksche letterkunde gaat tot ver vóór onze Christelijke jaartelling terug. In het algemeen kan men zeggen, dat, zoodra litteratuur en kunst bij eenig volk hare hoogste ontwikkeling hebben bereikt, er onder de epigonen steeds een verschil van richting opkomt; sommigen, reeds van ouds de moderni genaamd, willen dan vooruit en een eigen weg bewandelen, maar anderen zien bewonderend naar het verleden terug en zoeken hun heil in het navolgen der oude meesters. Oorspronkelijkheid en navolging, romantiek en classicisme, vrijheid en gezag wisselen trouwens, ook op het gebied van de kunst, elkander voortdurend af. De laatstgenoemde richting kreeg nu de overhand, toen de grootmoedigheid der Ptolemaeën de wetenschap in Alexandrië eene hooge vlucht deed nemen en de bibliotheek aldaar in het bezit kwam van talrijke handschriften; de Grieksche schrijvers uit de vorige eeuwen werden toen ijverig bestudeerd en op allerlei wijzen uitgelegd en verklaard; grammatica, critiek, litteratuur-geschiedenis vonden zorgvuldige beoefening; de grondslagen der philologische wetenschap werden daar gelegd, maar de oorspronkelijkheid maakte meer en meer voor navolging plaats.

Dit werd inzonderheid het geval, toen in de derde eeuw vóór Christus in Klein-Azië de z.g.n. Asianische richting opkwam, die in een gekunstelden en gezwollen stijl behagen schiep. Want toen traden vele redenaars en schrijvers op, die de Attische schrijvers der vijfde en vierde eeuw v. Chr. zich ten voorbeeld stelden en daarom als voorstanders van het Atticisme worden aangeduid. Eene zelfde beweging deed zich later in Rome voor, toen de woordenrijke rhetorica van Sulpicius en vooral van Hortensius, 114—50 v. Chr., eene reactie in 't leven riep bij Cicero, den leerling van Molon op Rhodus (vandaar Rhodische school) en veel sterker nog bij de navolgers der oude Attici, zooals Pollio, Caesar e. a.

Maar de Grieksche taal en cultuur ging van dien tijd af in het Westen en ook in het Oosten steeds meer achteruit. Zij verviel tot inhoudlooze declamaties van rhetoren als Libanius, putte zich uit in pogingen, om het Christendom te bestrijden als bij Celsus en Porphyrius, of trachtte zich te herstellen door vernieuwing der stelsels van Pythagoras en Plato. In 529 werd het onderwijs in de philosophie te Athene door Keizer Justinianus verboden. De scholen der Syrische Christenen in Edessa, Nisibis, Damaskus enz. werden toen de zetels der Grieksche wetenschap. Daar leerden de Arabieren haar kennen; in een ongelooflijk korten tijd wisten dezen zich haar toe te eigenen en op te voeren tot een toppunt van bloei. En langs den omweg van Syrie en Arabie kwam eeuwen later de Grieksche litteratuur, door middel van Arabische en Joodsche schrijvers in Spanje, weer ter kennis van het Christelijk Europa.

Toen het Christendom door de prediking der apostelen in de Grieksch-Romeinsche wereld ingang vond, kwam het al spoedig voor de ernstige vraag te staan, welke houding het aan te nemen had tegenover de daar bestaande, rijk ontwikkelde cultuur. De vraag kwam nog spoediger practisch aan de orde, dan ze theoretisch ingedacht werd. Want de vermaning van Christus en de Apostelen klonk zoo ernstig, dat men der wereld niet gelijkvormig moest worden, maar alle vervolging en geweld met lijdzaamheid dragen moest. In hun onderwijs stonden de negatieve en passieve deugden zoo op den voorgrond, dat er voor een actief deelnemen aan het leven der cultuur schier geene plaats overbleef. En toch, de Christenen waren in de wereld en konden en mochten niet uit de wereld gaan; vóór enkele ascetisch aangelegde naturen was dit nog mogelijk, maar de meerderheid kon zich daarnaar niet gedragen; zij huwden en gaven ten huwelijk uit, zij brachten kinderen voort en moesten hen opvoeden voor een of ander beroep; zij waren zelf in de eene of andere betrekking werkzaam en hadden te arbeiden voor hun dagelijksch brood. Zoo namen zij dan ook deel aan handwerk en bedrijf, aan handel en scheepvaart, zelfs aan krijgs-

en staatsdienst. En ditzelfde geval deed zich voor ten opzichte van de ideële elementen in de Grieksch-Romeinsche cultuur, in betrekking tot de litteratuur en de kunst, de wetenschap en de wijsbegeerte. Ook hier kwam de vraag practisch nog eerder dan theoretisch aan de orde. Want men had kinderen, die opgevoed moesten worden, of men voelde zelf lust voor eene wetenschappelijke loopbaan. Waar kon men deze opleiding anders verkrijgen dan in de Heidensche scholen? De Christenen hadden zelve toch in den eersten tijd geen eigen inrichtingen van onderwijs, anders dan voor catechumenen, en bleven daarvan nog lang en op vele plaatsen verstoken.

Zoodra de vraag in theorie werd gesteld, deed zich verschil van richting voor. Tatianus en Tertullianus stonden aan de eene zijde en wilden, althans in naam, van de Heidensche philosophie niets weten. Wat heeft Jeruzalem met Athene te maken, de akademie met de kerk? Wij hebben geen wijsbegeerte meer noodig sedert Jezus Christus en geen wetenschappelijk onderzoek meer na het Evangelie. Heel de cultuur van het Romeinsche rijk is eene „pompa diaboli”, want wat Godes niet is, is des duivels. Maar lijnrecht daartegenover stond de Alexandrijnsche school van Clemens en Origenes, die de klassieke litteratuur liefhad en naar eene vereeniging zocht van philosophie en theologie, van cultuur en Christendom. Zelfs bleven vele Christenen met innige liefde aan de antieke cultuur gehecht en zagen haar in den tijd, toen de oude geschiedenis allengs in die der Middeleeuwen overging, met weemoed te gronde gaan. In het Oosten zijn Nemesius, bisschop van Emesa in Phenicie, en Synesius, bisschop van Ptolemais, tegen het einde der 4de eeuw, daarvan typische voorbeelden; beiden leven in Neoplatonische denkwijzen voort. In het Westen leveren Ausonius en Sidonius in de vierde en vijfde eeuw het bewijs, dat ook in Gallië de belangstelling in de Latijnsche litteratuur bleef voortbestaan en zelfs die in het Christendom overtrof. Trouwens, de „groote onbekende”, die den naam van Dionysius Areopagita ontving, nam in zijne werken (begin 6de eeuw) de philosophie en de uitdrukkingwijze van het Neoplatonisme

over en verschaftte er burgerrecht aan in de Christelijke mystiek.

De kerk zocht, zoowel het eene als het andere uiterste te vermijden en sloeg een middenweg in. Naar de eene zijde kon zij het ascetisme niet verlooehenen, wijl het zijne wortelen reeds veel te diep in het leven der vroomheid had ingeslagen, van rondom door de dualistische denkwijze van dien tijd gesteund werd, en door haar zelve van de tweede eeuw af aange-moedigd en bevorderd was. Maar zij dreef het toch binnen engere grenzen terug, kende er eene voorname, doch niet de eenige plaats aan toe, en wist het in zich op te nemen en aan haar eigen belangen dienstbaar te maken. En intusschen nam zij zelve, vooral sedert de dagen van Constantijn, de steeds meer positieve houding tegenover de wereld aan; zij nam zooveel cultuur in zich op, als noodig was, om deze te onderwerpen en te leiden, en verhieft zichzelf tot eene cultuur-macht, die weldra alle wereldlijk levensterrein beheerschte. Terwijl ze dus eenerzijds huwelijk, gezin, aardsch beroep, wetenschap, kunst enz. als natuurlijke goederen erkende, die gewaardeerd en genoten mochten worden — magna haec et omnino humana, zooals Augustinus zeide — beschouwde zij deze toch alle als van lagere rang, ondergeschikt en dienstbaar aan de boven-natuurlijke orde, welke in haar zelve, in hare hiërarchie, mysteriën en sacramenten op aarde was nedergedaald.

De Christenen mochten dus vrijelijk gebruik maken van de schatten, die de Grieksch-Romeinsche cultuur zich verworven had. Zooals het volk van Israël bij zijn uittocht uit Egypte het goud en zilver zijner verdrukkers zich had toegeëigend en er den tabernakel mede had versierd, zoo deden de Christenen een Gode welgevallig werk, wanneer zij alle menschelijke gaven en krachten, die in de antieke cultuur tot openbaring waren gekomen, wederom aan hare hoogste bestemming deden beantwoorden. Zoo sloot de schilderkunst reeds in de catacomben bij de vormen der antieke zich aan, richtte de bouwkunst de kerken naar de modellen der basilika in, en leende de philo-

sophie zich tot verdediging van het Christelijk geloof. De praktijk ging in dit alles aan de theorie vooraf, maar de theorie ontving weldra hare aanbeveling en rechtvaardiging van mannen als de beide Gregoriussen en Basilius in het Oosten, als Lactantius, Ambrosius, Augustinus in het Westen.

Op gelijke wijze nam de kerk zelve het Latijn als kerktaal aan. Tot het begin der derde eeuw toe was in Rome het Grieksch de kerktaal geweest, niet het Attische Grieksch, maar de Hellenistische omgangstaal, zooals die na Alexander den Groote in de toenmaals bekende wereld in gebruik kwam. Maar dit Grieksch maakte langzamerhand, eerst in de Afrikaansche kerk, daarna ook in Rome voor het Latijn plaats; de verdeling van het Romeinsche rijk in een Oostelijk en een Westelijk deel werkte deze verdwijning van het Grieksch uit het Westen van Europa in de hand; omstreeks de 7de eeuw was het hier zoo goed als geheel niet meer bekend. Het Latijn, dat er de plaats voor innam, was echter over het algemeen niet het klassieke Latijn, maar de gewone schrijf- en spreektaal van den Keizertijd, welke bovendien aan allerlei vreemde elementen en nieuwgevormde woorden burgerrecht schonk. Op dit kerkelijk Latijn oefende vooral Hieronymus grooten invloed uit, ten eerste door zijne vertaling van de Vulgata, en ten andere door zijne redactie van de gebeden der kerk van Rome; en later werd dit kerkelijk Latijn door Scholastiek en Renaissance nog verder ontwikkeld, gewijzigd en verrijkt.

Nog in ander opzicht liet de kerk zich aan de oude cultuur gelegen liggen. In de ruwe tijden, welke Europa onder en na de volksverhuizing door te maken had, ging ontzaglijk veel kunst en literatuur uit de oudheid verloren. Des te grooter weldaad was het te achten, dat tal van handschriften in de kloosters verzameld, bewaard, gelezen en afgeschreven werden. De eerste kloosterbibliotheek werd door Cassiodorus omstreeks 540 in het klooster Vivarium in Bruttium gesticht; want toen hij in dien tijd aan het openbare leven zich onttrok, ging hij zich geheel aan litterairen arbeid wijden, en stelde deze werkzaamheid ook ten plicht aan al de monniken in zijn klooster. Daartoe voorzag

hij hen van alle beschikbare hulpmiddelen der toenmalige wetenschap, en stelde hij hun zijn eigen arbeid ten voorbeeld. Zijn klooster werd in 580 verwoest, maar de monniken der orde van Benedictus van Nursia zetten dezen arbeid in zijnen geest voort, en maakten de kloosters tot brandpunten der beschaving en tot asylen der wetenschap.

Dit wetenschappelijke streven, dat bij den overgang naar de Middeleeuwen in de kloosters zijn centrum vond, werd daardoor bevorderd, dat verschillende geleerden zich beijerden, om de kennis en wijsheid, welke de oudheid zich verworven had, bijeen te zamelen en in een korte hoofdsom samen te vatten. Daarmede werd reeds een aanvang gemaakt door Boëthius, die een tijd lang verbonden was aan het hof van Theodorik den Groote, maar 524 in ongenade viel en twee jaren daarna met den dood werd gestraft. Voor de Middeleeuwsche wetenschap legde deze Boëthius den grondslag, want niet alleen maakte hij vele geschriften van Aristoteles door vertaling en verklaring voor het Westen toegankelijk, maar zijne vertaling van de Isagoge van Porphyrius werd het handboek voor de logica, zijne geschriften over rekenkunde en muziek leverden de bouwstof voor deze wetenschappen, en zijne theologische verhandelingen pasten de Aristotelische filosofie op de theologie toe en bereidden daarmede de Middeleeuwsche methode in de beoefening der wetenschap voor. Andere mannen zetten dezen arbeid voort; Martianus Capella, $\pm$ 430, Cassiodorus $\pm$ 540, Isidorus van Sevilla $\pm$ 636 vervaardigden leerboeken over de z.g.n. zeven vrije kunsten (*artes liberales*, in *trivium* en *quadrivium* verdeeld) en leverden daarin de wetenschap der oudheid aan de Middeleeuwen over.

Bovendien leefden in het Frankische rijk onder de Mezo-vingers (481—752) de oude rhetorenscholen nog voort, die wel groote zorg besteedden aan het hanteeren der overgeleverde kunstvormen en stijlsoorten en een eenzijdig formalisme voorstonden, maar toch ook gelegenheid boden voor eene beschaafde opvoeding en allerlei kennis bijbrachten; onderscheidene Frankische vorsten waren vrienden van de Latijnsche poëzie, en vrouwen uit dien tijd worden meermalen om hare ontwikkeling

en bekwaamheid geroemd. Later vonden deze studiën in Karel den Groote een machtig beschermer; tot verheffing van het Christelijk leven had hij eene ontwikkelde geestelijkheid noodig; om deze te kweeken, stichtte hij aan zijn hof eene school, waarvan de leiding aan Alcuinus werd opgedragen, en waar onderwijs werd gegeven in alle zeven vrije kunsten, als propaedeuse voor de theologie. Van meer belang waren nog de dom- en kloosterscholen, die in het Zuiden opkwamen, maar met de kerstening der volken over heel Europa zich verbreidden en eeuwen lang de voornaamste dragers waren van de Christelijk-Germaansche cultuur.

Deze cultuur, die in het Frankische rijk haar aanvang neemt, en onder Karel den Groote tot grooten bloei zich verhief, komt dan in de 9de tot de 11de eeuw in verval, maar herleeft weer in de 11 en 12de eeuw door de dusgenaamde Scholastiek. In zekeren zin kan men deze scholastiek reeds laten beginnen met de beoefening der wetenschap door mannen als Alcuinus, Rabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Ratramnus, Scotrus Erigena enz., maar dan moet men toch in de geschiedenis der scholastiek onderscheid maken tusschen de voorbereidende periode en het tijdperk van bloei, dat eerst in de 12de eeuw intreedt. De eerste periode, van ongeveer 800 tot 1200, kenmerkt zich door haar meer Platonisch, Neoplatonisch en Augustiniaansch karakter; de tweede periode staat veel sterker onder den invloed van Aristoteles en Boethius. Immers wordt ze daardoor ingeleid, dat het Christelijk Europa, door bemiddeling van de Arabieren, de Joden en later, na 1453, ook door de Grieken, kennis krijgt van vele geschriften van Aristoteles en van de voornaamste werken der Arabische en Joodsche geleerden. Daardoor werden twee dingen verkregen, ten eerste eene betere kennis en strengere toepassing van de dialectische methode, en ten tweede een veel rijker materiaal van wetenschap op het gebied van physica en metaphysica, van psychologie en ethiek, van rechtswetenschap en theologie. Zoodra de Christelijke geleerden hiermede aan den arbeid gingen, ontwikkelde zich de scholastiek tot haar hoogsten bloei en gaf zij aan de universiteit het aanzijn.

De scholastiek ging dus in deze periode in veel sterker mate dan in die van Karel den Groote tot de oudheid, met name tot Aristoteles (en zijn commentator Boethius) terug; zij was juist die wetenschappelijke richting in de Middeleeuwen, welke theologie en filosofie en alle wetenschappen, voorzoover ze toen bekend waren, bearbeidde met de begrippen en naar de methode van de wijsbegeerte van Aristoteles; deze werd praecursor Christi in naturalibus, gelijk Johannes de Dooper het was in gratuitis. Maar ofschoon de scholastiek zich druk bezig hield met de werken der oudheid, evenals ook met die van Arabische en Joodsche geleerden, zoo kan men bij haar toch in eigenlijken zin niet spreken van klassieke opleiding en klassieke studie. Immers was het Grieksch ten eenenmale onbekend; men las de Grieksche schrijvers, ook Aristoteles, alleen in vertalingen en commentaren. En men las deze werken niet, om er verstandelijk en zedelijk door opgevoed te worden tot waarachtige humaniteit, want van eene aesthetische of cultuurhistorische waardeering der oudheid is nimmer sprake; het woord humaniteit komt in de Middeleeuwen wel voor, maar duidt, bijv. bij Thomas, eenvoudig eene deugd aan naast andere, zooals vriendschap, vroomheid, religie enz. en het woord klassiek ontbreekt in dien tijd geheel. Men leerde Latijn, omdat dat de taal der kerk en der wetenschap was; volstrekt niet, om zuiver, Ciceroniaansch Latijn te spreken of te schrijven. Men behandelde het dan ook niet, als eene doode, maar als eene levende taal; men ging er zeer willekeurig mede om en vormde de meest barbaarsche woorden; van *a* en *se* vormde men *aseitas*, van *per* en *se* *perseitas*, en sprak verder van *entitas*, *ubeitas*, *quidditas* enz. Het streven was dus niet, om zichzelf te vormen naar en door het klassieke Latijn, maar omgekeerd, om het Latijn te vervormen naar de eischen van het heden en zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan practische doeleinden; in woordenschat en zinsbouw verwijderde men zich dus hoe langer hoe verder van het oorspronkelijke Latijn.

Ditzelfde geldt van den inhoud der lectuur. Men las nog wel Latijnsche prozaschrijvers en dichters, zooals Caesar, Cicero,

Ovidius, Vergilius, Horatius enz, maar toch vooral wijsgeerige werken, voornamelijk Aristoteles. Maar men las ze niet om hunne vormende waarde, doch voor het materiaal van kennis, dat daarin besloten lag; de scholastiek had geene andere bronnen van wetenschap, dan boeken. In de theologie leefde zij uit de Schrift, en nog veel meer uit de traditie der kerkvaders; en in wetenschap en wijsbegeerte raadpleegde zij niet de natuur en de geschiedenis, maar de werken, die daarover in de oudheid geschreven waren. En dikwerf kwam zij ook aan deze nog niet toe, maar stelde zich tevreden met hand- of tekstboeken; zij putte hare wijsheid voornamelijk uit Capella, Cassiodorus, Donatus, enz. De lectuur der klassieken kwam daardoor op den achtergrond te staan, en moest wijken voor de studie der artes, grammatica, rhetorica, dialectica. enz.; en de dialectica werd menigmaal een middel, om distincties te maken, quaesties te stellen en disputaties te openen, die totaal buiten het leven omgingen en hoogstens alleen eenige schoolsche waarde hadden.

Het spreekt vanzelf, dat tegen zulk een schoolsch systeem op den duur eene reactie niet uitblijven kon ¹⁾. En zij kwam in die eigenaardige cultuurbeweging, welke onder den naam van de Renaissance bekend staat. Wanneer men deze in ruimen zin verstaat, neemt ze reeds in de dertiende eeuw bij Franciscus van Assisi en Dante haar aanvang; want dan is ze niet anders dan de geboorte van dien nieuwen geest, die tegenover de autoriteit en objectiviteit der Middeleeuwsche wereldbeschouwing het subject, den individu weer gelden doet, en langzamerhand op alle terrein van het leven den dorst naar vrijheid opwekt. Er ontwaakt sedert dien tijd in het Christelijk Europa een steeds sterker verlangen naar bevrijding, naar bevrijding van

1) Vergelijk voor het volgende inzonderheid het belangrijke werk van Fr. Paulsen. *Geschichte des gelehten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht. Leipzig, Veit 1885, 2^e Aufl. in 2 Bde 1896.

kerk, hierarchie en traditie. priester en sacrament, scholastieke theologie en filosofie, van de spitsvondige dialectiek, van het barbaarsche Latijn, van de „gothische”, dat is van de barschaarsche kunst, van de onnatuur en den wansmaak. De persoonlijkheid ontworstelt zich aan de macht, die haar drukt.

In deze Renaissance neemt het Humanisme eene eigene plaats in, want daaronder is die geestesrichting te verstaan, welke in Italië met Petrarca in de veertiende eeuw begint en de tot zelfbewustzijn ontwaakte persoonlijkheid opvoeden en vormen wil, door haar onmiddellijk en rechtstreeks in aanraking te brengen met de antieke litteratuur, de humaniora. Wel is waar maakte men ook aan de universiteiten in de artistenfaculteit studie van de vrije kunsten, maar gewoonlijk deed men de kennis daarvan alleen middellijk uit leer- en tekstboeken op. De Humanisten wilden echter naar de bronnen zelve terug, eerst tot de Latijnsche, straks ook tot de Grieksche schrijvers. Petrarca was met de Grieksche taal nog niet bekend, maar Boccaccio kon Homerius reeds lezen in de oorspronkelijke taal; Manuel Chrysoloras († 1415 te Constanza) was de eerste, die sedert 1397 als leeraar in het Grieksch in Florence en andere steden van Italië optrad.

Bij deze studie der klassieken stelde men zich een gansch ander doel voor oogen, dan daarmede in de scholastiek werd nagestreefd. Het Humanisme stelde veel belang in de opvoeding en meende, dat het deel der opvoeding gezocht moest worden in de humanitas. Dit woord beteekende oorspronkelijk niets anders dan menschelijkheid, vriendelijkheid, menschlievendheid, wat in het Grieksch philanthropie heette, maar kreeg allengs den zin van eene, boven de nationaliteit uitgaande, algemeen-menschelijke beschaving, welke in den weg van opvoeding verkregen moest worden. Zeer eigenaardig was het nu, dat het Humanisme die beschaving vooral zocht in de rede, dat is, in de *oratio* als bewijs en uiting der *ratio*. Door Joh. Sturm en anderen werd het doel der opvoeding gewoonlijk omschreven als *sapiens atque eloquens pietas*; en daarbij viel op *eloquens* minstens even sterk de nadruk als op *sapiens*. Het Humanisme

dweept met de rhetorica; het wilde Logos in Joh. 1:1 liefst vertalen door *eloquentia* of door *sermo*: in principio erat sermo. Humanitas werd ook in de oudheid dikwerf met *doctrina* of met *sermo* verbonden, omdat in de *oratio* de kennis en beschaving, dat is de *ratio*, haar voornaamste uiting vindt, en de humanisten waren met de woordspeling: *ratio-oratio*, ten zeerste ingenomen.

Deze hoogschatting van het woord hing met hunne oppositie tegen de scholastiek samen. De Scholastici waren n.l. onderling over de waarde der algemeene begrippen in realisten en nominalisten verdeeld; maar de Humanisten zagen het gewicht van dit vraagstuk niet in, beschouwden het als eene spitsvondigheid, die met heel de scholastiek moest opgeruimd worden, en voelden zich toch door zekere onbewuste sympathie het nauwst aan de nominalisten verwant, omdat dezen krachtens hun standpunt het woord hooger schatten dan de realisten. Op beiden hadden zij echter tegen, dat zij hun leermeester Aristoteles niet in zijne eigene oorspronkelijke geschriften, maar in vertalingen en verklaringen hadden bestudeerd en zijne gedachten hadden weergegeven in een gekunstelden, onnatuurlijken vorm, die daaraan geen voldoende recht liet wedervaren. Maar als zij Aristoteles zelf gingen bestudeeren, viel hun de vorm zijner wijsbegeerte niet mede; zij kwamen er dus geleidelijk toe, om ook Aristoteles zelf van de hoogte neer te halen, waarop hij door de scholastiek was geplaatst en ook aan zijne dialectiek en logica den rug toe te keeren. Aristoteles en de Aristotelische wijsbegeerte, in de Middeleeuwen op het schild verheven, werden voor de Humanisten de groote verdervers van de rede, dat is, zoowel van het gezonde menschenverstand (*ratio*) als van de taal, den stijl, de natuurlijke uitdrukking der gedachten in woorden (*oratio*). De logica moest dus wijken voor de rhetorica, Aristoteles voor Cicero en Quintilianus, het barbaarsch Latijn der Middeleeuwen voor het zuivere, klassieke Latijn.

Toen de Humanisten alzoo tot de bronnen teruggingen en zich verdiepten in de geschriften der ouden, toen gingen hunne oogen open voor de schoonheid, welke daar in litteratuur en kunst tot openbaring kwam; het was alsof zij, evenals Columbus,

eene nieuwe wereld ontdekten; de oudheid scheen hun toe eene periode van ideale humaniteit, welke men trachten moest, thans weder te doen herleven, waartoe men althans allen terug moest leiden, die prijs stelden op algemeen-menschelijke, echte beschaving. Bij velen sloeg deze vereering der klassieken in vijandschap tegen kerk, Christendom, en zelfs tegen allen godsdienst om; maar dat was lang niet altijd het geval. Velen streefden naar eene verzoening van humaniteit en Christendom, en omschreven het doel der opvoeding met Joh. Sturm als sapiens atque eloquens pietas, dat is als waarachtige godsvrucht, organisch met degelijke kennis en echte beschaving verbonden. Eene omschrijving, die op zichzelf niet onjuist is, maar die door de Humanisten eenzijdig in dien zin werd bedoeld, dat kennis van zaken en edele vorming alleen door de studie der klassieken verkregen konden worden.

Toch heeft het Humanisme zijne groote verdiensten gehad. Om van het vele, dat hier te vermelden ware, slechts iets en zeer in het kort te noemen, zij in de eerste plaats herinnerd aan zijne beteekenis voor de Hervorming. In den aanvang bestond er tusschen beide bewegingen eene groote overeenstemming en een sterk verband. Het teruggaan tot de Heilige Schrift in de Hervorming had zijne analogie in de humanistische herleving van de klassieke oudheid; Luther deed in zijne verachting van Aristoteles en de scholastiek voor de humanisten niet onder; Melancton en Zwingli waren humanisten, en humanisten, als Erasmus, ofschoon ze zich later dikwerf terugtrokken, hebben in sterke mate de Reformatie bevorderd. Ten tweede komt aan het Humanisme dank toe voor de rijke ontwikkeling, die het aan de geesteswetenschappen schonk. De belangstelling in de Grieksche en Latijnsche litteratuur deed zoeken naar en leidde tot de ontdekking van eene menigte van handschriften, van onbekende zoowel als van bekende auteurs, die critisch gezuiverd, ter perse gelegd en van commentaren voorzien moesten worden. En van deze uitgaven trokken vele wetenschappen, poetica, rhetorica, philosophie, historie voordeel. Er kwam van de

klassieken eene litterarisch-aethetische waardeering, die in groote mate verschilde van het wijsgeerig-wetenschappelijk gebruik, dat de scholastiek van hen gemaakt had. Aan de universiteiten werden hoogleeraren in de klassieke litteratuur aangesteld, die den karakteristieken naam droegen van poetae, oratores, rhetores, professoren in de eloquentia. De klassieke philologie ontving, inzonderheid door mannen als J. J. Scaliger, Salmasius, J. G. Vossius en anderen, den rang van eene belangrijke en omvangrijke wetenschap. En ten derde zij er nog de aandacht op gevestigd, dat de klassieke opleiding in eigenlijken zin aan het Humanisme haar oorsprong dankt.

Deze klassieke opleiding kreeg allengs hare eigene inrichting in de Latijnsche school of het gymnasium. Maar hierbij valt op te merken, dat er in den eersten tijd tusschen deze school en de universiteit nog geen scherpe scheiding bestond; de school nam dikwerf ook hogere vakken in haar onderwijs op. en de universiteit richtte menigmaal ook voorbereidende klassen in; dientengevolge zaten soms mannen van rijperen leeftijd op de schoolbanken, en waren knapen van 15 jarigen leeftijd al ingeschreven als student aan de universiteit; in de leerplannen bestond er daarom velerlei verschil; iedere school haast had haar eigen leerplan. Toch kwam er langzamerhand eenige scheiding. Vooral Melancton, de praeceptor Germaniae, had hier grooten invloed op; hij organiseerde heel het schoolwezen, schreef leerboeken voor allerlei wetenschappen, ontwierp een plan voor de universiteiten en geleerde scholen, en drong sterk aan op voorbereiding voor de theologie door litterarische en philosophische studie, want de kennis van de drie talen van het kruis was voor den dienaar des Evangelies onmisbaar.

Dientengevolge kwamen er in vele steden van Duitschland, en evenzo hier te lande en elders, vele scholen tot stand, waar Latijn geleerd werd zoover tot men het spreken en schrijven kon, en soms ook onderwijs gegeven werd in de beginselen van het Grieksch en Hebreeuwsch. Maar van het onderwijs in het Grieksch kwam dikwerf niet veel terecht. Toen het Humanisme in Italië opkwam, koesterde het eene warme liefde

voor Hellas; op kerkelijk gebied werd eene vereeniging tusschen het Oosten en het Westen beproefd (1439); Grieksche geleerden vonden na de inneming van Constantinopel in Italië eene geestdriftige ontvangst; en Grieksche taal en letterkunde werden druk beoefend. Uit Italië werd deze liefde voor het Grieksch naar Duitschland overgeplant; reeds Alexzander Hegius, de vriend van Agricola en de leermeester van Erasmus, nam het ongeveer 1485 op in het onderwijsprogram der school te Deventer; Melancton voerde het 1518 te Wittenberg in; Joh. Sturm ruimde er 1538 eene breede plaats voor in aan het gymnasium te Strassburg; en de Jesuiten volgden dit voorbeeld ten jare 1548. Maar al komt het Grieksch sedert dien tijd in de programma's van vele Latijnsche scholen voor, men moet zich van de beoefening geen overdreven voorstelling vormen; het werd dikwerf slechts pro memorie uitgetrokken; Latijn bleef de hoofdzaak, en Latijn spreken en schrijven bleef het voornaamste doel van het onderwijs.

Voorts bestond er aanmerkelijk verschil over de schrijvers, die op deze scholen gelezen moesten worden. Sommigen, zooals Wimpheling, wilden onzedelijke schrijvers als Ovidius uitsluiten en door Christelijke auteurs, zooals Lactantius, Ambrosius enz. vervangen; anderen, zooals Erasmus, beperkten de leerstof tot de klassieke auteurs, maar verschilden dan weer over de vraag, of bijv. een auteur als Plautus op deze scholen mocht toegelaten worden. En zoo waren er ook vele namen voor deze scholen in gebruik; men sprak van Latijnsche scholen, in onderscheiding van de oude parochie-scholen en de latere volks- en stadscholen; maar men droeg ook de namen van gymnasium, academia, lyceum, die voor de universiteit in gebruik waren, op deze voorbereidende scholen over, en sprak van gymnasium illustre, als er ook onderwijs in filosofie, theologie of andere wetenschappen aan verbonden was. Het woord gymnasium, in het Grieksch de naam van de plaats of het gebouw voor gymnastiek, later in het Latijn gebruikelijk voor eene rhetorenschool, daarna in de Middeleeuwen algemeene aanduiding voor eene wetenschappelijke inrichting van onderwijs,

werd sedert de 16de eeuw allengs de naam voor eene school met volledig humanistisch leerplan, dat is met onderwijs in de drie oude, of althans in de twee klassieke talen.

De klassieke studie en in verband daarmee de klassieke opleiding kwam in Duitschland reeds in de 17de, en in de daarna volgende eeuw ook in andere landen in verval. Er waren daar verschillende oorzaken voor: eenerzijds bewoog de cultuur zich meer en meer in de richting van het realisme, dat aan het verbalisme den rug toekeerde, en anderzijds won het rationalisme veld, dat op de kracht der eigen rede vertrouwde en op het verleden met zijne vooroordeelen en bijgeloovigheden minachtend nederzag. Gevolg daarvan was, dat de klassieke litteratuur de belangstelling verloor en nog alleen historische waarde behield.

De philologie ontaardde, evenals andere wetenschappen, in polyhistorie, polymathie, pansophie; met één woord in eruditie, die zich uitte in notengeleerdheid, litteratuuropgaven en encyclopaedische werken. Onder invloed van deze richting in de wetenschap nam de klassieke opleiding hoe langer hoe meer een formalistisch karakter aan; van aesthetische of cultuurhistorische waardeering der klassieken was geen sprake meer; hoogste doel was de imitatie, de navolging der Ouden in taal en stijl, in proza en poëzie. Latijn en Grieksch werden echt doode talen, „Fundgrube” alleen nog van citaten en voorbeelden.

Daartegen kwam in de tweede helft der 18de eeuw de Romantiek en ook het Neo-humanisme in verzet. Beide waren daarin verwant, dat zij reageerden tegen de Aufklärung met haar dorre verstandelijkheid en abstracte redebegrippen; en beide zochten, achter dit koude schema, het leven zelf weer te grijpen in zijne onmiddelijkheid en oorspronkelijkheid, om daarmee eigen gemoed te verwarmen en te verrijken. Maar de Romantiek keerde het aangezicht naar de Middeleeuwen en zag de oorspronkelijkste en rijkste openbaring van dat leven in de Romaansche cultuur; het Neohumanisme wendde het oog naar de klassieke cultuur, vond daar de hoogste en edelste uitdrukking van het menschelijk

leven, en trachtte de idee der humaniteit weer tot eere te brengen. Winckelmann leidde deze periode van het Neohumanisme in; reeds in zijne jeugd voelde hij zich onweerstaanbaar door de Grieksche schrijvers aangetrokken; en toen hij later naar Italie ging, vond hij daar in de werken der oudheid datgene wat hij reeds lang had gezocht, vrijheid, eenvoud, waarheid, schoonheid, leven. In zijne geschiedenis van de kunst der oudheid ontdekte hij deze schoonheid aan zijne tijdgenooten, en stelde ze tegenover de gezochte en smakeloze kunst- en stijlvormen van zijne eeuw.

Winckelmann was de voorganger; vele anderen volgden hem. Lessing schreef zijne verhandeling over Laokoon, Goethe dichtte zijne Iphigenie, Schiller bezong de goden van Griekenland. Voss gaf zijne vertaling van de Odyssee. En Herder beluisterde de stemmen der volken in hun zangen en daden, en hoorde daarin het triumfgezag der humaniteit. Want al die liederen en kunstwerken waren uitingen van eene en dezelfde ziel, welke in den boezem der menschheid woont en, naargelang van plaats en tijd, bij de volken in het Oosten en Westen, in het verleden en in het heden, slechts op verschillende wijzen en in verschillende vormen zich uit. Ze vormen allen tezamen één organisch geheel, door ééne gedachte beziel, door één goddelijken drang voortgestuwd en strevend naar één doel: de vorming der menschheid tot de ware, vrije humaniteit. Wat van onze zijde bezien, opvoeding heet, is volgens Lessing van Gods zijde beschouwd de openbaring, welke Hij successief aan de menschheid schenkt en waardoor Hij ze heenleidt tot het rijk van het ware, het goede en het schoone, het menscheidsrijk, dat met het Godsrijk samenvalt.

Deze nieuwe gedachte der humaniteit bracht toen voor het eerst den historischen zin tot ontwaking en gaf aan de filosofie van de geschiedenis, van den godsdienst en van de taal het aanzijn. Maar bovenal werd ze van beteekenis voor de klassieke studie en de klassieke opleiding. Gesner en Heyne in Göttingen, F. A. Wolf in Halle, W. von Humboldt in Berlijn enz. voerden het Neohumanisme in de studie der oudheid

in. En het onderscheidde zich van de scholastieke en de oudhumanistische opvatting op zeer kenmerkende wijze.

Ten eerste werd de studie der klassieke oudheid, inzonderheid door Wolf, verheven tot eene zelfstandige en organische wetenschap. Van hem ontving ze voor het eerst den naam van Altertums-wissenschaft, die de oude menschheid moest leeren kennen in al de uitingen van haar leven, in taal, geschiedenis, wetenschap, kunst, wijsbegeerte, godsdienst, zeden, sociale en politieke verhoudingen enz.; niet in hare woorden alleen, maar evenzeer in hare daden en in al hare werken. Daarom diende zij dan ook beoefend te worden om haarszelfs wil; niet om het practisch nut, dat ze misschien afwerpt, noch ook alleen als propaedeuse voor theologie en rechtsgeleerdheid, maar in de eerste plaats om haar eigen belang en waarde. De klassieke studie is Selbstzweck; zij heeft haar doel in zich zelve.

Ten tweede behoort in deze studie der oudheid het Grieksche volk op den voorgrond te staan. In de Middeleeuwen en ook, zij het met andere bedoeling, bij het Oudhumanisme was en bleef Latijn de hoofdzaak; van het Grieksch kwam dikwerf weinig terecht. Maar het Neo-humanisme keerde de rollen om en kende den voorrang aan de Grieksche taal en letterkunde toe. Geen ander volk, zeide W. van Humboldt, verbond zooveel eenvoud en natuur met zooveel cultuur. Wat in het Grieksche volk en in al de openbaringen van zijn leven vooral bewonderd werd, was de plastische rust, de schoone eenvoud, de harmonische vorming, de ideale volmaaktheid. Op zeldzame, voorbeeldige wijze waren in dat volk het ware, goede en schoone met elkander vereenigd. De vereering der Grieken nam bij sommige Neo-humanisten zelfs een religieus karakter aan; als een Griek te leven, werd voor hen het hoogste ideaal.

Ten derde, was er derhalve volgens de Neo-humanisten geen beter middel, om den mensch op te voeden tot humaniteit en al zijne gaven en krachten tot harmonische ontwikkeling te brengen, dan de studie der Grieksche oudheid. Immers, het rationalisme denkt alleen aan ontwikkeling des verstands en verwacht alle heil van de rede. Het supranaturalisme is even

eenzijdig en voedt alleen voor de eeuwigheid op. Maar de studie der oudheid ontwikkelt beide, geest en gemoed, verstand en hart, ziel en lichaam; zij geeft eene harmonische vorming, eene ethisch-humane opvoeding. Gaan de Grieken en Romeinen ook niet in kennis en beschaving de Joden ver te boven? En het Christendom was volgens Wolf, „durch einen Zusatz von Griechentum verbessertes Judentum, oder, wenn man lieber will, durch einer Zusatz von Judentum verschlechtertes Griechentum“, bestemd, om, volgens zijn leerling Boeckh, in de zuivere humaniteit zich op te lossen.

Maar dan moest de klassieke opleiding, ten vierde, ook zelve eene groote verandering ondergaan. Bij het Oud-humanisme was imitatio het doel dier opleiding geweest. Men moest het Latijn zoo leeren, dat men het zelf, op de wijze van Cicero, kon spreken en schrijven, en dat men daarin op dezelfde wijze als de Latijnen, denken en zich uitdrukken kon. Daarom kwam het er vooral op aan, om uit het Latijn res et verba te verzamelen, de laatste nog meer dan de eerste, want de vorm overwoog den inhoud. Maar het Neo-humanisme keerde ook hier de orde om. Hoofdzaak bij de klassieke opleiding bestond niet in het kunnen navolgen en nadoen van de Ouden; maar hare beteekenis was hierin gelegen, dat men door het lezen der oude klassieke schrijvers in hun geest trachtte door te dringen, hun ziens- en denkwijze zich trachtte eigen te maken, en dat men, daardoor gevormd, zich dan zelf in deze sfeer vrij en zelfstandig bewegen ging. Zoo werd het zwaartepunt uit de materiele in de formeele vorming verlegd; het overnemen van zaken en woorden maakte plaats voor het zichzelf vormen, door middel der ouden, tot edele humaniteit. Niet de grammatica met al hare finesses, maar de lectuur kwam op den voorgrond te staan; de opleiding mocht niet in louter geheugenwerk bestaan, maar moest een philologisch-historisch, een ethisch-humaan karakter dragen.

Deze gedachten hebben in de 19de eeuw gedurende een langen tijd de klassieke philologie beheerscht; hier te lande was de Utrechtsche hoogleeraar Ph. W. van Heusde er de bezielde

tolk van. De inrichtingen van voorbereidend hooger onderwijs, die nu algemeen den naam van gymnasia gingen dragen, werden er in vele landen naar hervormd. Maar ook deze neo-humanistische richting heeft haar tijd gehad; de negentiende eeuw bracht in klassieke studie en opleiding nog grooter veranderingen aan dan die, aan welke zij in vorige eeuwen zich onderwerpen moest.